

หัวข้อที่ ๙
การพึ่งตนเอง (ตอนที่ ๑)

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๑) การพึ่งตนเองเคยเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญของสังคมและวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้เพราะส่วนใหญ่ของคนไทยมีชีวิตรอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ หรือเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านซึ่งเป็นชุมชนที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากอำนาจควบคุมของรัฐ

ในวันนี้จะพูดถึงการพึ่งตนเอง อันเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยที่สำคัญมาก

๒) ก่อนอื่น เราจำเป็นต้องเข้าใจหมู่บ้านไทย ซึ่งดำรงอยู่สืบมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ จนเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเมื่อไม่นานมานี้เอง เพราะส่วนใหญ่ของคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน

๓) แม้ว่าหมู่บ้านไทยในอดีตไม่ค่อยถูกควบคุมจากศูนย์กลางของรัฐมากนัก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าหมู่บ้านอยู่โดดเดี่ยวและเป็นอิสระเต็มที่ หมู่บ้านมีทั้งความจำเป็นและความต้องการที่จะสร้างความสัมพันธ์ขยายไกลออกไปจากหมู่บ้าน ในทางการเมืองหมู่บ้านต้องการความคุ้มครองจากรัฐหลายอย่าง เช่น โจรผู้ร้ายที่มีกำลังมากเกินกว่าหมู่บ้านจะป้องกันตนเองได้ ก็จำเป็นต้องมีอำนาจของรัฐมาช่วยปราบ โคร่งสร้างอำนาจภายในของหมู่บ้านเช่นผู้นำชุมชน แม้ว่าจะสามารถรักษาสถานะผู้นำของตนได้โดยไม่ต้องมีอำนาจรัฐมาค้ำจุน แต่การที่ได้สัมพันธ์กับรัฐและรัฐยอมรับในอำนาจตามโครงสร้างอำนาจของหมู่บ้าน ก็ทำให้สถานะของตนมั่นคงขึ้น ทั้งนี้รวมถึงสิทธิต่าง ๆ ที่มีมาตามประเพณี รัฐก็มักจะยอมรับ ซึ่งเท่ากับช่วยจรรโลงสิทธิเหล่านั้นไว้ด้วย เช่น สิทธิทำกินบนที่ดินซึ่งได้เสีย "ค่านา" ให้รัฐแล้ว ก็ย่อมได้รับความคุ้มครองจากรัฐมิให้ผู้อื่นมาล่วงละเมิดได้เป็นต้น

๔) ในทางเศรษฐกิจแม้ว่าหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งที่ตนต้องการได้เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังมีความจำเป็นจะต้องแลกเปลี่ยนสินค้าบางอย่างกันอยู่นั่นเอง เช่น เหล็กและเกลือเป็นสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้เองในทุกหมู่บ้าน เครื่องปั้นดินเผาก็มักจะมีการผลิตเฉพาะด้านมากกว่าผลิตกันทั่วไปในทุกหมู่บ้าน แม้แต่การผลิตผ้าสำหรับนุ่งห่มก็ต้องแลกเปลี่ยนสินค้ากันเช่นฝ้ายซึ่งไม่ได้ผลิตเองทุกหมู่บ้าน ตลอดจนผ้าทอด้วยฝีมือชั้นสูงซึ่งชาวบ้านใช้ในวาระพิเศษ ก็มีการกระจุกตัวของฝีมือช่าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความชำนาญเฉพาะด้านเช่นกัน

ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เครื่องอุปโภคบริโภคส่วนใหญ่ที่หมู่บ้านสามารถผลิตได้เอง แต่หมู่บ้านนี้ทั้งความต้องการและความจำเป็นที่จะต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ กว้างไกลไปกว่าหมู่บ้านด้วย ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านในแถบหนึ่ง ๆ กว้างขวางพอสมควร

๕) ในทางสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมือง, และเศรษฐกิจเช่นนี้ทำให้เกิดความสัมพันธ์กันขึ้นระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้านหรือระหว่างบุคคลได้ นับตั้งแต่การร่วมกันทำนุบำรุงเจดีย์สถานที่สำคัญในละแวกนั้น การร่วมในงานฉลองขนาดใหญ่บางอย่าง หรือการแต่งงานจนนับญาติกันได้ ในภาคอีสานมีการสร้างสายสัมพันธ์ส่วนตัวอย่างกว้างขวาง โดยพิธีกรรม"ผูกเสี่ยว" ซึ่งทำให้บุคคลที่ได้สัญญาเป็นเพื่อนตายกันในพิธีกรรมนี้ แม้ไม่ได้เป็นญาติกันก็ต้องถือตัวเป็นญาติกันตลอดไป อาจร่วมกิจกรรมด้านต่าง ๆ กันได้มากมายหลายอย่าง เช่นเดียวกับในภาคใต้ก็มีธรรมเนียมสาบานเป็น "เกลอ" กัน ข้ามจากหมู่บ้านหนึ่งไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่งได้กว้างขวางเช่นกัน คนที่มีเครือข่ายสายสัมพันธ์ส่วนตัวได้กว้างขวางเช่นนี้ คือผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้นำของชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ดังเช่นในอีสาน คนที่จะเป็น "นายฮ้อย" ต้อนฝูงวัวควายมาค้าขายในแดนไกล หรือเป็นพ่อค้าจิวต่างของภาคเหนือก็เช่นกัน จะได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านหลายหมู่บ้าน จึงสามารถนำสินค้าขึ้นไปขายในแดนไกลได้ โดยไม่ต้องจ่ายเงินให้แก่เจ้าของสินค้าเลยได้ ในขณะที่เดียวกันก็มีความเป็นผู้นำเพราะต้องคุมกองจิวต่างหรือต้อนฝูงวัวควายมาในทางทุรกันดาร เสี่ยงต่อการถูกปล้นสะดมและอันตรายต่าง ๆ ได้

๖) หากมองทางด้านวัฒนธรรม หมู่บ้านยังไม่อยู่โดดเดี่ยวขึ้นไปใหญ่ เพราะแต่ละหมู่บ้านก็สังกัดและร่วมอยู่ในวัฒนธรรมที่ใหญ่กว่าหมู่บ้าน แม้ขยายไปในอาณาบริเวณที่กว้างขวางมาก สิ่งที่ทำให้เกิดเครือข่ายทางแบบแผนวัฒนธรรมที่กว้างขวางได้เช่นนี้ มีที่สำคัญอยู่สองอย่างคือ ศิลปะวิทยาการและศาสนา

วรรณคดีของแต่ละท้องถิ่นนั้นแพร่หลายกว้างขวางมาก เช่นในภาคอีสานนั้นหมู่บ้านถึงแม้จะอยู่ห่างไกลกันสักเพียงใดต่างก็รู้เรื่อง ผาแดงนางไอ่กันทั่วไป นิทานเรื่องปลาบู่ทอง หรือรามเกียรติ์ ก็เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในหมู่บ้านภาคกลางเป็นต้น ลวดลายแกะสลักหรือองค์ประกอบด้านสถาปัตยกรรม ก็มีตรงกันในทุกหมู่บ้าน แม้ว่าจะรายละเอียดในการสร้างสรรค์อาจแตกต่างกันไป ตำรายาของแต่ละท้องถิ่นก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

การแพร่ขยายของสำนักทางศิลปะ และวิทยาการดังนี้เกิดขึ้นได้จากการที่มี "ปัญญาชน" พวกหนึ่งเร่ร่อนเดินทางจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง หรือตั้งสำนักของตัวเองเพื่อให้หรือขายบริการในอาณาบริเวณที่กว้างขวาง

คนเหล่านี้ได้แก่นักแสดง ซึ่งเมื่อพ้นฤดูทำนาแล้วก็จะออกเดินทางไปแสดงตามหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ กว้างขวาง เราอาจพบศิลปินเหล่านี้ได้ในทุกภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นโนราในภาคใต้, หมอลำในอีสาน, หรือพ่อเพลงแม่เพลงในภาคกลาง ศิลปินเหล่านี้นำเอามาตรฐานทางวัฒนธรรม, ค่านิยม, แฟชั่น, และข่าวคราวจากหมู่บ้านหนึ่งขยายไปอย่างหมู่บ้านอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง

หมอซึ่งภาษาไทยเดิมแปลว่าผู้ชำนาญการพิเศษในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่จำเป็นว่าจะต้องหมายถึงแพทย์อย่างเดียว และช่างบางอย่าง ก็เป็นคนอีกอาชีพหนึ่งที่เร่ร่อนไปขายหรือให้บริการกว้างขวางมาก แม้แต่การเรียนเพื่อเป็นหมออย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ดึงเอาคนออกจากหมู่บ้านไปยังสำนักกลางที่มีชื่อเสียงบางแห่ง

พระภิกษุในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณความรู้ทางศาสนาก็เช่นกัน เนื่องจากความรู้ทางศาสนามีลักษณะเป็นสากล มีตำรับตำราคัมภีร์และแหล่งศึกษาเล่าเรียนอยู่ในศูนย์กลางหรือในชุมชนขนาดใหญ่ พระภิกษุจึงเป็นตัวแทนของความรู้ทางศาสนาที่ ขยายจากศูนย์กลางหรือสำนักเก่าเรียนขนาดใหญ่เหล่านี้ออกไปสู่หมู่บ้าน แม้ว่าพระภิกษุทุกรูปไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาดีเลิศ แต่พระภิกษุสังกัดอยู่ในองค์กรคณะสงฆ์ซึ่งโดยหลักการแล้วก็ป็นองค์กรที่ทรงและสืบต่อความรู้ทางศาสนาในสังคม

ในชุมชนมุสลิมภาคใต้ ผู้ที่จะได้รับเลือกจากประชาชนให้เป็นโต๊ะอิหม่ามหรือผู้นำสวดของหมู่บ้าน มักเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาอย่างน้อยก็ระดับหนึ่ง เพราะได้เคยศึกษาเล่าเรียนศาสนาในโรงเรียนปอเนาะที่มีชื่อเสียงมาแล้วเป็นต้น

๗) แม้ว่าหมู่บ้านไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ กับหมู่บ้านอื่นหรือกับรัฐและสถาบันทางศาสนา แต่หมู่บ้านก็สามารถพึ่งตนเองได้ นั่นก็คือสามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของตนได้เป็นส่วนใหญ่เครือข่ายเหล่านี้ไม่ใช่ความจำเป็นพื้นฐานโดยตรง เพียงแต่ช่วยเสริมให้กิจกรรมที่เป็นความจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งหมู่บ้านสามารถทำตัวเองมีความแข็งแกร่งและมั่นคงขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตั้งอยู่บนเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองหรือเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ

๘) เกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ หรือ เกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองนี้ อาศัยฐานการผลิต ห้ำประการด้วยกัน เราจะสังเกตเห็นได้ด้วยว่า ฐานการผลิต ทั้งห้ำประการนี้ชาวบ้านสามารถจัดหาหรือจัดสร้างขึ้นแก่ตนเองได้ โดยไม่ต้องอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ดังที่กล่าวแล้ว แต่ในขณะเดียวกัน เครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าว ก็ช่วยทำห้ำฐานการผลิตทั้งห้ำประการของชาวบ้านมีความแข็งแกร่งขึ้นด้วย

ฐานการผลิตทั้งห้ำประการนั้นคือ ๑) ทรัพยากรธรรมชาติ ๒) แรงงานและการจัดการด้านแรงงาน ๓) ความรู้และเทคโนโลยี ๔) วัฒนธรรมที่ช่วยเสริมระบบการผลิต ๕) อิสรภาพจากตลาด

เราจะพิจารณาฐานการผลิต ทั้งห้าประการนี้โดยละเอียด เพราะจากฐานการผลิตนี้เอง ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจ, การเมือง, และวัฒนธรรมได้

๙) ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ประเทศไทยเคยมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก โดยเฉพาะทรัพยากรที่สำคัญในการผลิตด้านเกษตรคือที่ดิน, แหล่งน้ำ, ป่า, และความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ การที่มีที่ดินที่สามารถเพาะปลูกได้อยู่มาก ทำให้เกษตรกรสามารถหาปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดคือที่ดินมาใช้สอยได้ไม่ยากนัก แม้แต่ด้วยแรงงานในครอบครัวหรือในชุมชนก็สามารถบุกเบิกที่ดินใหม่ หรือปรับที่ดินเก่าให้เพิ่มผลผลิตมากขึ้นได้เองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจรัฐเข้ามาช่วยจัดการ

แหล่งน้ำที่มีอยู่มากและมีความหลากหลายก็ทำให้สามารถเลือกตั้งภูมิลำเนาได้หลายแห่ง ป่าซึ่งมีอยู่อุดมสมบูรณ์ยังเป็นแหล่งอาหาร, แหล่งวัตถุดิบสำหรับสร้างที่อยู่อาศัย, แหล่งยารักษาโรค ฯลฯ ซึ่งใคร ๆ ก็สามารถเข้าถึงได้เอง โดยไม่ต้องไปพึ่งพิงรัฐ, ตลาดหรือเจ้าขุนมูลนาย

ความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ทำให้การผลิตด้านเกษตรกรรมมีความยืดหยุ่น ตามแต่ว่าจะมีแรงงานมากหรือน้อย และตามแต่ภูมิประเทศและภูมิอากาศจะอำนวย เช่นข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของประชาชนก็มีหลายพันธุ์ มีคุณสมบัติในการเติบโตและให้ผลต่างกัน ชาวบ้านสามารถเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกให้ได้ผลได้หลายชนิด

จะเห็นได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านเป็นอิสระจากการที่ต้องพึ่งพิงสถาบันหรือองค์กรที่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมได้ เช่นพระราชอำนาจเป็นต้น แต่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตัวของตัวเอง

๑๐) ด้านแรงงานและการจัดการแรงงานก็มีความสำคัญต่อการที่จะผลิตแบบพึ่งตนเองเหมือนกัน

แรงงานที่ใช้ในการปลูกข้าวนั้นสามารถแปรผันไปได้ตามความจำเป็นหลายอย่าง หากมีแรงงานน้อยก็อาจใช้วิธีทำนาหว่านแทนนาดำซึ่งให้ผลผลิตต่ำกว่า แต่เนื่องจากผู้บริโภคน้อยอยู่แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องมีผลผลิตมากเกินไปอยู่นั่นเอง ในการผลิตด้วยวิธีทำนาดำก็เช่นกัน หากมีแรงงานมากซึ่งหมายถึงผู้บริโภคนี้อาจลดลงแรงลงไปให้นาข้าวให้เต็มทีมากขึ้น เช่น การถอนหญ้า จับปู แต่งคันนา รักษาระดับน้ำอย่างพิถีพิถัน ก็จะเพิ่มผลผลิตข้าวขึ้นมาได้ไม่น้อย พอกับการบริโภคของแรงงานที่ลงไป ในทางตรงกันข้าม หากมีแรงงานไม่มากนัก ก็ไม่ต้องทำนาอย่างพิถีพิถันนัก ผลผลิตก็จะลดลง แต่ก็เพียงพอแก่การบริโภคในครัวเรือนซึ่งมีแรงงานอยู่น้อย

ด้วยเหตุดังนั้นแรงงานหลักในการผลิตข้าว จึงเป็นแรงงานครอบครัว การใช้แรงงานครอบครัวในการผลิตเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของการผลิตแบบเลี้ยงตนเองซึ่งพบได้ทั่วไปในโลก ฉะนั้นครอบครัวจึงเป็นหน่วยผลิตขั้นพื้นฐานของการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ซึ่งเราอาจพบได้ในหมู่บ้านชาวไทยในสมัยโบราณเช่นกัน

การใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลักในการผลิต ทำให้ไม่ต้องพึ่งพิงสถาบันหรือองค์กรอื่นในการผลิต เช่นไม่ต้องใช้แรงงานทาส เมื่อไม่ต้องใช้แรงงานทาสก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจรัฐหรือองค์กรอื่นในการผูกสถาบันทาสเอาไว้เป็นต้น

๑๑) แต่ในขณะเดียวกัน ในการผลิตข้าวด้วยวิธีนาดำซึ่งให้ผลผลิตสูงสุด มีความจำเป็นในบางโอกาสและบางเงื่อนไข ที่จะต้องใช้แรงงานมากกว่าครอบครัวของชาวนาจะสามารถทำได้ เช่น การทำชลประทานเหมือนฝายเพื่อทดน้ำเข้านา อันเป็นความจำเป็นในภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยหุบห้วยเหวเขาอย่างภาคเหนือ หรือ การเกี่ยวข้าวซึ่งต้องรีบทำให้เสร็จก่อนฝนลง หรือการดำนาซึ่งต้องรีบลงข้าวปลูกในระยะใกล้เคียงกัน เพื่อให้เจริญงอกงามไปพร้อม ๆ กัน สะดวกแก่การจัดการเรื่องน้ำ และการเก็บเกี่ยวในภายหลัง ในกรณีที่ต้องระดมแรงงานเป็นครั้งคราวเช่นนี้ชาวนาและครอบครัวไม่สามารถทำตัวเอง

ต้องพึ่งพิงแรงงานของเพื่อนบ้านหรือชุมชนทั้งหมด

ในกรณีเช่นนี้ วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านจะมีกลไกหลาย ๆ อย่างที่เอื้อต่อความร่วมมือกันในชุมชนเพื่อการผลิต เช่นมีประเพณีแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกลุ่ม ในภาคกลางเรียกว่าประเพณี "ลง-แขก" ในภาคเหนือเรียกประเพณี "เอามื้อ เอารัน" นั่นก็คือชาวบ้านอาจจะระดมแรงงานของกลุ่มซึ่งมีที่นาขนาดใกล้เคียงกัน มีความสัมพันธ์กันอันอื่นอยู่ด้วย มาช่วยกันในการดำนาหรือเกี่ยวข้าว โดยเป็นที่เข้าใจกันว่าเมื่อคนในกลุ่มระดมแรงงานอย่างเดียวกันนี้ ก็จะต้องไปช่วยเช่นกัน

ส่วนงานระดับใหญ่ขึ้นไปกว่านั้น โดยเฉพาะในภาคเหนือซึ่งภูมิประเทศบังคับให้ต้องควบคุมน้ำด้วยระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นกิจการที่ต้องประสานกันทั้งชุมชนหรืออาจจะรวมไปถึงหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใต้น้ำระบบเดียวกัน ก็มีประเพณีการจัดการเรื่องน้ำที่ซับซ้อนหลายด้าน นับตั้งแต่การยอมรับในอำนาจอธิปไตยของ "แก่ฝาย" ในประเพณีที่จะต้องร่วมมือกันในการสละแรงงานเพื่อรักษาระบบเหมืองฝายของตน นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่ช่วยตอกย้ำความร่วมมือกันเพื่อการนี้อีกหลายอย่าง เช่นทุกปีชาวบ้านจะร่วมกันจัดพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำขึ้นเป็นต้น ซึ่งทำให้สำนึกในการร่วมมือกันเพื่อ

รักษาระบบเหมืองฝายและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของชาวบ้านมีความเข้มแข็งมั่นคง

โดยทั่วไป ประเพณีและพิธีกรรมที่จัดกันในชุมชนหมู่บ้านของไทยทุกภาค ก็มีการเน้นถึงความร่วมแรงร่วมใจของชุมชนอยู่เสมอ เพราะชุมชนหมู่บ้านจำเป็นต้องเผชิญวิกฤตร่วมกันอยู่

ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการคุกคามของโจรผู้ร้าย, พุพิกขภัย, ฝนแล้งหรือน้ำท่วม เนื่องจาก

ชุมชนหมู่บ้านต้องพึ่งตนเองดังได้กล่าวแล้ว

จึงจะเห็นได้ว่า ชุมชนหมู่บ้านและชาวบ้านสามารถจัดการด้านแรงงานเพื่อการผลิตของตนได้

โดยไม่ต้องพึ่งพิงอำนาจจากที่อื่นมาช่วย

๑๒) ทางด้านเทคโนโลยี ชาวนาไทยมีความรู้ในการผลิตอย่างดีเยี่ยม กล่าวคือ รู้การทำหรือซ่อมแซมเครื่องมือการเกษตรของตนเอง, รู้จักข้าวพันธุ์ต่าง ๆ ว่าเหมาะกับพื้นที่ดินอะไร, มีคุณสมบัติทนแล้งทนน้ำทนโรคต่างกันอย่างไร, รู้จักวิธีการต่าง ๆ ในการจัดการกับศัตรูพืช ฯลฯ

นอกจากนี้ในวิถีวัฒนธรรมของชาวบ้าน เขายังอาจสืบทอดความรู้และเทคโนโลยีนี้ต่อไปยัง
ลูกหลานสืบไปได้ด้วย

- 6 -

ทั้งนี้ยังไม่นับความรู้และเทคโนโลยีที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างอื่น ซึ่งชุมชนหรือเครือข่ายของ
ชุมชนสามารถครอบครองและบริการกันเองได้ เช่น มีความรู้ทางการแพทย์และเภสัชวิทยาพอจะ
รักษาการเจ็บไข้ได้ป่วย รู้วิธีก่อสร้างสำหรับการสร้างที่อยู่อาศัยและอาคารสาธารณะเช่นวัดเป็น
ต้น

รู้การหาแหล่งน้ำใต้ดินเพื่อการขุดบ่อน้ำ ฯลฯ
ความรู้และเทคโนโลยีเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่เองหรือเข้าถึงได้ไม่ยากนักในชุมชนของตน
ไม่มีความจำเป็นจะต้องไปพึ่งพิงแหล่งของเทคโนโลยีและความรู้ภายนอกมากนัก

๑๓) ได้กล่าวแล้วว่า วัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านเอื้อต่อการผลิตแบบพึ่งตนเอง
กล่าวคือมีความเอื้อเพื่อเผื่อแบ่งปันกันระหว่างชาวบ้านอยู่มาก ทั้งนี้เป็นหลักประกันให้แก่ทุก
คนว่าจะสามารถอยู่รอดได้ในการผลิตแบบเลี้ยงตนเอง ซึ่งมีเหลือกินเหลือใช้ไม่มากนัก คนที่ไม่
สามารถเข้ากับคนอื่นได้ หรือเอาวัดเอาเปรียบคนอื่นเกินไป ก็มีมาตรการทางความเชื่อที่จะลงโทษ
หรือแทรกแซงเปลี่ยนพฤติกรรมของเขา เช่นการถูกกล่าวหาว่าเป็นผีปอบก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะ
แทรกแซงพฤติกรรมของบุคคลในชุมชนที่ชาวบ้านไม่ยอมรับ

จริยธรรมเกี่ยวกับครอบครัวเป็นสิ่งที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ เพราะครอบครัวเป็นหน่วยผลิตขั้น
พื้นฐาน ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นของครอบครัวจึงมีความสำคัญ คนไทยใช้ความสัมพันธ์เชิงเครือ
ญาติในครอบครัวนี้ เป็นแบบอย่างสำหรับสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ด้วย เช่นที่เราอาจพบการ
เรียกผู้อื่นด้วยคำเครือญาติเช่นพี่, ป้า, น้า, อา ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ถือว่าพึงปฏิบัติต่อกัน
ตามลำดับแห่งเครือญาติที่เข้เรียกนั้น เช่น "ลุง" อาจดูต่ำกว่ากล่าวคนที่เป็น "หลาน" ได้ ทั้ง ๆ ที่อาจ
ไม่ได้เป็นหลานจริง ๆ ทางสายเลือด ในขณะที่"หลาน"ก็พึงปฏิบัติต่อคนที่นับว่า "ลุง" เหมือนญาติ
ผู้ใหญ่จริง ๆ

ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติจึงขยายจากครอบครัวไปสู่ชุมชนทั้งหมด

๑๔) การผลิตเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้านไม่ต้องพึ่งพิงตลาด เพราะผลิตขึ้นเพื่อใช้บริโภค
ในครัวเรือนและในชุมชนเป็นหลัก หากมีเหลือจึงอาจขายสู่ตลาดอีกทีหนึ่ง ฉะนั้นชาวบ้านจึงไม่
ต้องเผชิญกับภาวะของตลาด ไม่ว่าจะมีความผันผวนอย่างไรก็ไม่กระทบถึงชีวิตของชาวบ้านมาก
นัก เคยมีหลายครั้งในประวัติศาสตร์ของภาคกลางที่การค้าระหว่างประเทศซบเซาลงอย่างมาก
เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรงเรียกผลประโยชน์จากพ่อค้าต่างชาติสูงเกินไป จนเรือต่างชาติพากัน
เลี้ยวจากท่าเรืออยุธยาเสีย แต่ความผันผวนทางเศรษฐกิจเหล่านี้ไม่กระทบถึงชาวบ้านสักเท่าไร
เพราะถึงอย่างไรสิ่งที่เขาผลิตขึ้นส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เป็นสินค้าสำหรับลงสำเนาไปต่างประเทศอยู่แล้ว
ในขณะที่เครื่องใช้อุปโภคบริโภคของเขาที่ไม่ได้ผลิตจากนอกหมู่บ้านมากนัก หากผลิตกันขึ้นเองใน
ครอบครัว,
ในชุมชนหรือในเครือข่ายของชุมชนหมู่บ้านละแวกเดียวกัน

๑๕) สภาพการพึ่งตนเองของชาวบ้านไทยเช่นนี้เริ่มสลายลงหลัง พ.ศ.๒๕๐๐ เป็นต้นมา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ซึ่งประกาศใช้ในพ.ศ.๒๕๐๔ ผลักดันให้การผลิตเพื่อตลาดขยายตัวเข้าไปสู่ชนบทอย่างรวดเร็ว มีการนำเอาพืชเศรษฐกิจเข้าไปให้ชาวบ้านปลูกเช่นปอ, ข้าวโพด, มันสำปะหลัง ฯลฯ เป็นต้น ฉะนั้นจึงมีการบุกเบิกที่ดินกันอย่างมโหฬารเพื่อทำการเกษตรป้อนตลาด รวมทั้งการผลิตข้าวด้วย ผลที่เกิดขึ้นก็คือการผลิตเพื่อพึ่งตนเองสลายลงไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งในทุกวันนี้ กว่าครึ่งของรายได้ของคนในชนบทไทยมีที่มาจากงานอื่นนอกไร่นา (ของตนเอง) ซึ่งให้เห็นว่าเกษตรกรไทยในทุกวันนี้ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ แต่ต้องพึ่งตลาด ไม่ว่าจะ

จะเป็นตลาดรับซื้อสินค้าหรือตลาดงานก็ตาม

ในขณะเดียวกัน ธุรกิจอุตสาหกรรมในเขตเมืองก็ขยายเครือข่ายไปเชื่อมโยงกับชนบทมากขึ้น ในระยะแรกทุนที่ใช้ในการเริ่มต้นอุตสาหกรรมและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการอุตสาหกรรมก็เป็นทุนที่ได้มาจากกำไรที่เกิดขึ้นจากการผลิตด้านเกษตรกรรม ชนบทเป็นแหล่งแรงงานราคาถูกให้แก่อุตสาหกรรมไทย ซึ่งไม่มีความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี เป็นแหล่งผลิตอาหารราคาถูกคือข้าว ซึ่งถูกกดราคาในประเทศไว้สำหรับให้กรรมกรซึ่งได้ค่าแรงต่ำมากสามารถซื้อหามาบริโภคได้ ในขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งผลิตสินค้าการเกษตรราคาถูกเพื่อการส่งออก ซึ่งทำกำไรมหาศาลให้แก่ผู้ส่งออกไม่ก็ราย เงินที่เกษตรกรได้มาจากการผลิตพืชเศรษฐกิจก็ถูกดูดกลับมาสู่เมืองใหม่ในรูปของ บัญชี, สารเคมี, ค่าจ้างรถไถสำหรับบุกเบิกป่า, และเครื่องอุปโภคที่กลายเป็นความจำเป็นเพราะวิถีชีวิตเปลี่ยนไป เช่น ตู้เย็นหรือรถ จักรยานยนต์ เป็นต้น และในที่สุดธุรกิจอุตสาหกรรมก็กำลังขยายการใช้ทรัพยากรของตนไปสู่ชนบท แย่งเอาทรัพยากรที่ชาวบ้านเคยใช้มาเป็นประโยชน์ของตนแต่ฝ่ายเดียว

๑๖) วิธีที่จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อพึ่งตนเองมาอยู่ในสภาพที่พึ่งตนเองไม่ได้ในทุกวันนี้ได้อย่างง่ายที่สุดก็คือ กลับไปพิจารณาฐานการผลิตที่ได้กล่าวไปแล้ว ว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรกับฐานการผลิตของชาวบ้านจากประมาณ พ.ศ.๒๕๐๐ บ้าง

๑๗) ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตของชาวบ้านกำลังร่อยหรอลงอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน, น้ำ หรือป่า และดังที่กล่าวแล้วในระยะหลังนี้ธุรกิจอุตสาหกรรมในเมืองได้เข้าไปแย่งใช้ทรัพยากรเหล่านี้จากชาวบ้านโดยตรง เช่น การสร้างสนามกอล์ฟขึ้นในภูมิภาคที่สวยงามของชนบท, การสร้างรีสอร์ทเพื่อธุรกิจการท่องเที่ยว, การปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมจนทำให้พืชผลของชาวบ้านเสียหาย, การระเบิดหินเพื่อการก่อสร้างทำลายวัดวาอารามและเรือกสวน ไร่ นาของชาวบ้าน

ในการนี้รัฐได้เข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรในชนบทโดยตรงมากขึ้น หลังจากทีปล่อยให้กฎหมายว่าด้วยป่าไม้หรือที่ดินเป็นหมันมาเป็นเวลานานแล้ว แต่การแทรกแซงเพื่อจัดการทรัพยากรของรัฐไม่ได้กระทำอย่างเป็นกลาง รัฐมีมุมมองการใช้ทรัพยากรของธุรกิจอุตสาหกรรม

- 8 -

จึงคิดแต่ว่าการจัดการทรัพยากรที่มีประโยชน์คือการจัดการที่จะทำให้เกิด "ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ" ซึ่งหมายถึงการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ และตัวเลขการส่งออก ฉะนั้นแนวการจัดการทรัพยากรของรัฐจึงไม่เอื้อต่อประโยชน์ของชาวบ้าน เพราะรัฐก็ไม่เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่แล้ว ดังเช่นการยกป่าสงวนซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่ให้นายทุนเช่าปลูกยูคาลิปตัสบ้าง เช่าทำรีสอร์ทบ้าง เช่าทำสวนผลไม้บ้าง เป็นต้น

๑๘) ครอบครัวยุคใหม่และชุมชนของเกษตรกรไทยแตกสลายไปเป็นส่วนใหญ่ ราคาพืชผลการเกษตรที่ตกต่ำ ทำให้ต้องมีการอพยพย้ายถิ่นจากหมู่บ้านอยู่เป็นประจำ นับตั้งแต่การย้ายถิ่นไปปลูกเบียร์ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ, ย้ายถิ่นเพื่อหางานรับจ้างในเมืองหรือต่างประเทศทำ บางกรณีผู้หญิงก็ต้องออกไปประกอบอาชีพโสเภณี ฉะนั้นจึงไม่สามารถจัดการด้านแรงงานเพื่อการผลิตอย่างที่เคยเป็นมาได้อีกต่อไป จำเป็นต้องพึ่งเครื่องจักรหรือแรงงานรับจ้างเพื่อช่วยในการทำเกษตร ทำให้ต้นทุนการผลิตยิ่งสูงขึ้นจนได้ผลตอบแทนไม่คุ้ม

๑๙) การทำให้พืชที่เพาะปลูกทั้งหมดกลายเป็นพืชเศรษฐกิจ ก็ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในการเพาะปลูกได้ แม้แต่ข้าวก็นิยมปลูกเพียงน้อยพันธุ์โดยเลือกเอาพันธุ์ที่อาจขายได้ดีในท้องตลาดเป็นหลัก ทำให้โรคระบาดได้ง่ายต้องอาศัยยาเคมีช่วยในการเพาะปลูก ซึ่งชาวบ้านก็ไม่มีความรู้เกี่ยวกับตัวยาเหล่านี้จริง การทำเกษตรกรรมเปลี่ยนไปเป็นการเพาะปลูกเพียงอย่างเดียวในเนื้อที่ทั้งหมด เพื่อให้เหมาะกับการผลิตเพื่อตลาด ทำให้ศัตรูพืชระบาดมาก นอกจากนี้พันธุ์พืชที่นำมาปลูกก็มักเป็นพืชชนิดที่ชาวบ้านไม่มีความรู้หรือเทคโนโลยีจะดูแลได้จริง เช่น หล้าหวาน, แดงซูโย้, ข้าวหอมมะลิ, ข้าวโพด ฯลฯ

๒๐) เมื่อชุมชนแตกสลายไปแล้ว วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเคยช่วยให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ก็สลายตามไปด้วย เกษตรกรที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างหนักนั้นแทบไม่มีเวลาจะพูดคุยกันเอง ไม่มีกิจกรรมของชุมชนที่ดึงเอาสมาชิกไปร่วมกันอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของคนในชุมชนต่อกันก็หายไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจึงกลายเป็นปัจเจกบุคคลที่ต้องเผชิญความผันผวนของตลาด, ดูแลจัดการทรัพยากร, ต่อรองกับอำนาจจากภายนอกอย่างโดดเดี่ยว โดยไม่มีพลังของชุมชนเป็นฐานในการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก ซึ่งล้วนแต่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจสูงกว่าชาวบ้านทั้งสิ้น

๒๑) ตลาดเข้ามาครอบงำชีวิตของชาวบ้านไทยไปเกือบจะสิ้นเชิง กล่าวคือเป็นผู้กำหนดว่าจะผลิตอะไร และผลิตอย่างไรโดยเกษตรกรไม่ได้มีทางเลือกที่แท้จริงของตนเอง แต่ในขณะเดียวกันเกษตรกรก็ไม่อำนาจอะไรในตลาดเลย ราคาพืชผลถูกกำหนดจากราคาในตลาดโลก อัตรา

ดอกเบี้ยเงินกู้เกิดจากความเสี่ยงที่สูงเพราะชาวบ้านไม่มีหลักทรัพย์พอจะค้ำประกันเงินกู้ของตนได้ แม้แต่การขายพืชผลก็มักมีอำนาจท้องถิ่น และอำนาจจากเงินกู้บังคับให้ต้องขายพืชผลของตนแก่ผู้รับซื้อที่ตายตัวอยู่แล้ว การเข้ามาสู่ตลาดของเกษตรกรจึงเข้ามาในฐานะคนอ่อนแอในทุกทาง ด้วยเหตุดังนั้นเศรษฐกิจตลาดซึ่งแผนพัฒนาฯ ของชาติเป็นผู้ผลักดัน จึงทำให้ประชาชนไทยส่วนใหญ่ในท้องไร่ท้องนาหมดความสามารถจะพึ่งตนเองได้ต่อไป

- 9 -

๒๒) เราซึ่งคุ้นเคยอยู่ในระบบตลาดมานานแล้ว อาจรู้สึกว่าคุณในระบบตลาดทุกคนก็ไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ทั้งสิ้น เพราะ ฐานการผลิตของคนในระบบตลาดย่อมต้องอาศัยกิจกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับคนหลายกลุ่ม ทุกคนขายอะไรบางอย่างแก่ผู้อื่น ในขณะที่ต้องซื้ออะไรบางอย่างจากผู้อื่น จึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นชาวบ้านก็ไม่ควรมีสิทธิ์จะแสวงหาการพึ่งตนเองเหนือไปกว่าคนอื่น

จริงอยู่ เมื่อเกษตรกรไทยเข้ามาอยู่ในระบบตลาด ด้วยความสมัครใจหรือไม่ก็ตามแล้ว เขาย่อมไม่สามารถพึ่งตนเอง"อย่างที่เคยเป็นมาในอดีตได้ แต่การพึ่งตนเองในระบบตลาด ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงการผลิตทุกอย่างที่จำเป็นในชีวิตเองหมด หากหมายถึงความสามารถที่จะมีทางเลือกได้ นักศึกษาที่จบการศึกษาไปประกอบอาชีพ แม้อาจเป็นลูกจ้างของผู้อื่นซึ่งดูเหมือนจะต้องพึ่งผู้อื่นให้ทำงานตน แต่เขาก็ยังสามารถเลือกที่จะขายทักษะของเขาแก่นายจ้างคนใดก็ได้ การที่

เขาเลือกได้นี้ทำให้เกิดอำนาจต่อรองขึ้นกับนายจ้างในระดับหนึ่ง ตรงกันข้ามกับเกษตรกรส่วนใหญ่ในประเทศไทย ซึ่งไม่มีทางเลือกอย่างนี้นักศึกษาหวังว่าตนเองจะมี ไม่ว่าจะเป็นทางเลือกในการผลิต, ในการขายผลผลิต, ในการสืบทอดความรู้และเทคโนโลยีแก่ลูกหลาน หรือในการอื่นใดทั้งสิ้น

เหตุฉนั้น จึงกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจระบบตลาดทำให้เกษตรกรไทยไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างที่เคยเป็นมา เป็นผลให้ฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่งคือ การพึ่งตนเองสลายไปจากประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ

ในครั้งต่อไป เราจะพิจารณาผลกระทบของนโยบายการพัฒนา และความเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อตลาดที่มีต่อคนส่วนใหญ่ในสังคม จนทำให้การพึ่งตนเองเป็นไปได้อย่างลำบากสำหรับเขา โดยการหยิบยกเอากรณีที่เกิดขึ้นจริงขึ้นมาพิจารณา
